

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 94 (477):373

В. Бугрій

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 50-х рр. ХХ ст.)

Мета статті – здійснити аналіз кількісних і якісних показників викладацького складу вищих педагогічних навчальних закладів Сумської області в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Автором встановлено кількісні та якісні показники викладацького складу вищих педагогічних навчальних закладів Сумської області. У статті розкрито можливості творчого використання історико-педагогічної інформації про кількісні та якісні показники викладацького складу вищих педагогічних навчальних закладів Сумської області на сучасному етапі. У результаті дослідження виявлено, що до середини 1950-х рр. тривав процес відновлення кількісного складу викладацького корпусу. У якісному відношенні викладацький склад вищих педагогічних навчальних закладів Сумської області за рівнем наукової кваліфікації був неоднаковий. Найкраща ситуація склалася в Сумському педінституті, який мав у своєму штаті найбільшу кількість доцентів, кандидатів наук. Подальшого вивчення потребує питання національного складу викладацького корпусу педагогічних вузів Сумської області.

Ключові слова: викладацький склад, педагогічний інститут, учительський інститут, штатний розпис, вчене звання, науковий ступінь.

Постановка проблеми. Людський капітал є рушійною силою розвитку будь-якої системи, у тому числі й педагогічної освіти. Кількісний і якісний аналіз викладацького складу завжди вважався одним із визначальних показників ефективності підготовки майбутніх учителів. Крім того, він дозволяє встановити найбільш характерні тенденції в розвитку педагогічних ВНЗ за тих чи інших політичних, соціально-економічних, науково-педагогічних обставин. Тому однією з умов сучасного реформування системи вищої педагогічної освіти в Україні є критичне осмислення досвіду використання кадрового потенціалу.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема кадрового потенціалу системи вищої педагогічної освіти була предметом дослідження таких учених, як: М. Євтух, І. Зязюн, А. Кібанов, С. Козьменко, В. Козоріз, В. Кремень, В. Луговий, І. Лукін, С. Лапін, В. Мадзігон, В. Майборода, В. Онікієнко, Г. Опанасюк, О. Панкратов, Н. Протасова, М. Ярмаченко, В. Яцуба та ін. Проте, як засвідчує аналіз літератури, відсутні дослідження викладацького складу педагогічних та учительських інститутів у період 1940–1950-х рр. Недостатня розробленість даної проблеми й зумовили вибір теми публікації.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

Мета статті – здійснити аналіз кількісних і якісних показників викладацького складу вищих педагогічних навчальних закладів Сумської області у другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни система вищої педагогічної освіти України складалася з 27 педагогічних, 20 самостійних учительських інститутів та 13 учительських інститутів, що функціонували при педагогічних інститутах [10, 6]. У Сумській області в повоєнні роки відновили свою роботу Сумський педагогічний інститут та Глухівський, Конотопський, Лебединський самостійні учительські інститути.

Однією з найгостріших проблем, що постала перед цими закладами після поновлення роботи, була пов'язана з комплектацією викладацького штату. Відсутність належного кадрового забезпечення ставила під сумнів можливість налагодження повноцінного навчального процесу. Партійно-державне керівництво для того, щоб виправити ситуацію, видало розпорядження про першочергову демобілізацію з лав радянської армії колишніх працівників освіти. На 1 січня 1947 р. до мирної праці повернулося 18922 українських педагогів [3, 197]. Але здебільшого всі вони пішли працювати до загальноосвітніх навчальних закладів. Відповідно, вирішити кадрову проблему педагогічних вузів за рахунок демобілізації не вдалося. Тому розпочинати роботу після окупації доводилося в умовах гострої нестачі фахівців. Так, у Сумському педагогічному інституті історичний факультет відновив свою діяльність за наявності лише одного викладача. На мовно-літературному факультеті гостра потреба була у спеціалістах з української мови й літератури. Зовсім не мав інститут викладачів військово-фізичної підготовки. Усього в 1944–1945 навчальному році в цьому закладі вакантними залишалися 19 посад [4, 5]. До середини 1950-х рр. у Сумському педагогічному інституті так і не змогли завершити доукомплектування окремих кафедр. Зокрема, кафедра марксизму-ленінізму працювала без викладача діалектичного та історичного матеріалізму; кафедра педагогіки – без викладача історії педагогіки; кафедра ботаніки – без викладача основ сільського господарства та фізіології людини [8, 6].

Досить малочисельними в перші повоєнні роки були кафедри Глухівського учительського інституту. На 1946–1947 навчальний рік у ньому діяло 7 кафедр з такою кількістю викладачів: кафедра основ марксизму-ленінізму – 3 чол., кафедра педагогіки – 2 чол., кафедра фізики – 3 чол., кафедра математики – 3 чол., кафедра мови та літератури – 7 чол., кафедра географії – 3 чол., кафедра природознавства – 5 чол. В інституті працював також один викладач фізкультури й один викладач музики та співів [5, 3]. На новий навчальний рік інституту конче потрібні були фахівці з української мови та літератури, російської мови та літератури, педагогіки [5, 4]. Лебединський учительський інститут 1950–1951 навчальний рік розпочав при неповному комплектуванні викладацького складу кафедр мови та

літератури [11, 7]. Отже, як доводять архівні джерела, найбільш затребуваними були спеціалісти з філології та педагогіки.

Оскільки відновити необхідну за штатом кількість викладачів за рахунок демобілізованих не вдалося, то до роботи в педагогічних ВНЗ починають залучатись учителі шкіл. Позитивним у цьому було те, що на викладацькі посади приходили особи з вищою педагогічною освітою. Разом із тим, вони не мали достатнього уявлення про специфіку роботи у вишах. У деяких навчальних закладах кількість таких молодосвідчених викладачів сягала майже половини штатних посад. Так, у Лебединському учительському інституті, до його переведення в м. Коломия у 1951 р., на всіх кафедрах працювало 25 викладачів. Із них стаж вузівської роботи від 1 до 4 років мало – 10 чол., від 5 до 10 років – 15 чол. [11, 7]. Інколи на викладацькі посади попадали особи із слабкою підготовкою, що в подальшому призводило до їх звільнення через низьку кваліфікацію. Наприклад, у 1947 р. з Лебединського учительського інституту було звільнено викладача фізики І. Кістерного, який, як свідчать документи, «не тільки не забезпечив викладання цієї дисципліни, а навіть відбив у студентів всілякий інтерес до неї, а тому не випадково студенти-випускники заявили, що фізики ніхто з них читати в школі не буде» [6, 2].

З метою поліпшення якісного складу викладачів уже в перші роки після відновлення роботи з педагогічних вишів почали звільняти осіб, які не мали закінченої вищої освіти. Наприклад, у Глухівському учительському інституті в 1946 р. на цій підставі були виведені за штат викладачі кафедри основ марксизму-ленінізму Ф. Лук'янець та О. Лисиця, викладач кафедри математики О. Сапітон [5, 2]. Звільнення викладачів відбувались і через зменшення контингенту студентів, або структурні зміни в педагогічних вишах. Зокрема, у Глухівському учительському інституті в 1946-1947 навчальному році через недобір студентів на природничо-географічному факультеті був звільнений викладач ботаніки Г. Сакало, а через реорганізацію військової кафедри, згідно з урядовою постановою, інститут відмовився від послуг двох викладачів військового навчання [5, 2]. Після того, як у 1956 р. інститут перейшов на підготовку фахівців із вищою освітою за спеціальністю «Педагогіка і методика початкового навчання» кількість кафедр у ньому було скорочено з 8 до 5: марксизму-ленінізму; фізики; математики; педагогіки; 1–4 класів [2, 5].

Іншим заходом, який спрямовувався на покращення якісного складу кафедр педагогічних вишів Сумщини, було намагання збільшити відсоток викладачів з науковими ступенями та вченими званнями, адже існуючі показники були дуже низькими. Наприклад, у Сумському педагогічному інституті на початок 1944–1945 навчального року працювало 6 викладачів, які мали вчений ступінь та звання доцента. Цієї кількості було недостатньо навіть для того, щоб забезпечити керівництво провідними кафедрами [1, 2]. До

середини 1950-х рр. ситуація у виші докорінно не змінилася. На 63 ставки штатного розпису в інституті не було жодного професора, працювало лише 8 доцентів та 11 кандидатів наук [8, 6]. Ще гіршою була ситуація в учительських інститутах області. У Глухівському учительському інституті одразу після відновлення роботи тільки один працівник мав учене звання доцента і наукову ступінь кандидата наук (Д. Сакало), ще один був кандидатом наук (М. Бойко) [5, 3]. Протягом першої половини 1950-х рр. у цьому навчальному закладі працювало 28 викладачів. Із них тільки 3 були кандидатами наук, 1 – доцентом. З метою кращої та систематичної підготовки до складання кандидатських іспитів для викладачів при інституті були організовані гуртки філософії та іноземної мови. Ці гуртки працювали протягом року регулярно щотижня. Більшість викладачів включилися до складання кандидатських іспитів в кінці 1947 – на початку 1948 року [5, 3].

У Конотопському учительському інституті викладацький склад становив 25 чоловік. Серед них був тільки один кандидат наук. Ще 5 викладачів склали кандидатські іспити та працювали над дисертаціями. Наказом директора інституту був встановлений термін складання кандидатських іспитів для всіх викладачів. На допомогу тим, хто готував кандидатський мінімум з філософії протягом року працював навчальний семінар [7, 4].

Лебединський учительський інститут у перші повоєнні роки не мав у своєму штаті жодного кандидата наук. Над кандидатською дисертацією працювали В. Аудерський, Г. Косирєв, В. Зелений. Низка викладачів готувалися до складання кандидатських іспитів. За планом у 1947–1948 навчальному році це мали зробити 10 осіб, серед яких П. Бугримов, В. Грачова, Ф. Середя, В. Фалько, П. Шелест та ін. Ще 8 викладачів повинні були скласти кандидатські іспити в наступному році. Суттєво заважала опануванню кандидатського мінімуму відсутність в інституті наукової літератури та недостатнє знання більшістю здобувачів іноземної мови [6, 2].

Не дивлячись на те, що досить широке коло викладачів педагогічних вишів Сумщини намагалися розпочинати шлях до здобуття ступеня кандидата наук, у досліджуваний період досягнути мети вдалося лише одиницям. Причинами, що гальмували цей процес, були: надмірне навантаження здобувачів викладацькою роботою; відсутність джерельної та експериментальної бази досліджень; обмежена можливість вступу до аспірантури, а особливо – докторантури.

Педагогічними вишами Сумщини здійснювалися спроби вирішити завдання поліпшення якісних показників викладацького складу за рахунок науковців з інших міст України. Наприклад, керівництво Конотопського учительського інституту в «Учительській газеті» щорічно друкувало оголошення про заміщення вакантних посад завідувачів кафедр – кандидатів наук, доцентів. Щоразу до вишу надходило по декілька заяв про прийняття на роботу від фахівців вищої кваліфікації. Але головною

перепоною для їх остаточної згоди на працевлаштування в цьому закладі була відсутність житла. Дирекція Конотопського учительського інституту неодноразово зверталась до міськради за допомогою в забезпеченні квартирами викладачів, але ніякої підтримки не отримала [9, 5].

Велика увага надавалась у педагогічних вишах і підвищенню ідейного рівня викладачів. Наприклад, у Конотопському учительському інституті проводилися науково-теоретичні конференції присвячені значенню «Короткого курсу історії ВКП(б)», партійності науки та боротьбі з космополітизмом, ролі радянської науки у світовій культурі. Низка питань, такі як: «Про становище в біологічній науці», «Боротьба проти буржуазної культури Заходу» та ін. розглядалися на об'єднаних засіданнях кафедр [7, 4].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, в результаті проведеного аналізу було встановлено, що перші роки після відновлення роботи педагогічним вишам Сумської області не вистачало кваліфікованих фахівців. Нестача викладачів унеможливлювали налагодження повноцінної системи підготовки вчительських кадрів. З метою вирішення цієї проблеми було прискорено повернення працівників освіти з лав радянської армії. Крім того, до роботи в педагогічних вишах залучались учителі шкіл. На початок 1950-х рр. відбулося відновлення кількісного складу викладацького корпусу. Усі вищі педагогічні навчальні заклади Сумської області були укомплектовані відповідно до штатного розпису. На посади викладачі обиралися за конкурсом, кількість сумісників була незначною.

З метою поліпшення якісного складу викладачів уже в перші роки після відновлення роботи з педагогічних вишів почали звільняти осіб, які не мали закінченої вищої освіти. У той самий час, гостро стояло питання про забезпечення педагогічних вишів висококваліфікованими кадрами. Викладацький склад вищих педагогічних навчальних закладів Сумської області за рівнем наукової кваліфікації був неоднаковий. Найкраща ситуація склалася в Сумському педінституті, який мав у своєму штаті найбільшу кількість доцентів, кандидатів наук.

Збільшення відсотку викладачів з науковими ступенями та вченими званнями здійснювалося двома способами: або через виконання штатними працівниками дисертаційних досліджень, або через залучення фахівців з інших міст. У цілому, рівень наукової кваліфікації викладачів протягом досліджуваного періоду підвищувався дуже повільно, що негативно впливало на якісну підготовку студентів.

У повоєнні роки посилюється ідеологічне виховання викладацького складу. Робота дирекцій інститутів зосереджувалася на контролі за ідейним спрямуванням навчально-виховного процесу, марксистсько-ленінському вихованні, організаційному зміцненні й активізації діяльності партійних і комсомольських організацій навчальних закладів. Подальшого

вивчення потребує питання національного складу викладацького корпусу педагогічних вузів Сумської області досліджуваного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держархів Сумської області, ф. Р-2817, оп.3, спр. 25, 61 арк.
2. Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 234, 7 арк.
3. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945.

Документы и материалы в 3-х т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 3. – 592 с.

4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 34, 47 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 312, 31 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 315, 24 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 635, 50 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 970, 127 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 979, 69 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1126, 113 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1147, 39 арк.

РЕЗЮМЕ

Бугрий В. Количественные и качественные показатели преподавательского состава высших педагогических учебных заведений Сумской области (вторая половина 40-х - первая половина 50-х гг. XX ст.).

Цель статьи – проанализировать количественные и качественные показатели преподавательского состава высших педагогических учебных заведений Сумской области во второй половине 40-х – первой половине 50-х гг. XX ст. Методы исследования: анализ, синтез, сравнение, обобщение. Автором установлены количественные и качественные показатели преподавательского состава высших педагогических учебных заведений Сумской области. В статье раскрыты возможности творческого использования историко-педагогической информации о количественных и качественных показателях преподавательского состава высших педагогических учебных заведений Сумской области на современном этапе. В результате исследования выявлено, что к середине 1950-х гг. шел процесс возобновления количественного состава преподавательского корпуса. В качественном отношении преподавательский состав высших педагогических учебных заведений Сумской области за уровнем научной квалификации был неодинаков. Наилучшая ситуация сложилась в Сумском пединституте, который имел в своем штате наибольшее количество доцентов, кандидатов наук. Дальнейшего изучения требует вопрос национального состава преподавательского корпуса педагогических вузов Сумской области.

Ключевые слова: преподавательский состав, педагогический институт, учительский институт, штатное расписание, ученое звание, научная степень.

SUMMARY

Bugrii V. Quantitative and qualitative indicators of teaching staff of higher educational institutions in Sumy region (the second half of the 40-s and the first half of the 50-s of the XX-th century).

The purpose of this article is to analyze the quantitative and qualitative indicators of teaching staff of higher educational establishments in Sumy region in the second half of the 40-s and early 50-s of the XX-th century. The research methods are the following: analysis, synthesis, comparison, generalization. The results of the study are the defining the quantitative and qualitative indicators of teaching staff of higher educational institutions in Sumy region.

The practical significance lies in discovering the opportunities for creative use of historical and pedagogical information about the quantitative and quality indicators of teaching staff of higher educational establishments in Sumy region at the present stage.

The conclusions of this research are that in the first years after the resumption of the pedagogical higher education institutions in Sumy region there was a lack of the qualified specialists. The shortage of teachers made it impossible to establish a full-fledged system of training of teaching staff. In order to solve this problem return of the educators from the ranks of the Soviet army was accelerated. In addition school teachers were involved to work in pedagogical universities. At the beginning of the 1950-s the restoration of the quantitative composition of teaching staff took place. All higher educational institutions of Sumy region were staffed according to the staff schedule. The teacher was elected by competition, the number of part-time workers was negligible.

With the aim of improving the quality of the teachers' staff in the first years after the resumption of work of pedagogical universities the people who had not completed higher education were dismissed. At the same time the question about ensuring of pedagogical higher education institutions with highly qualified staff was urgent. The teaching staff of higher educational institutions of the Sumy region in the context of academic qualifications was different. The best situation was in Sumy pedagogical Institute, which had a staff of the highest number of the associate professors, candidates of Sciences.

The increase in the percentage of the teachers with scientific degrees and academic ranks was carried out in two ways: either through the implementation of fulltime dissertation research or through the involvement of the experts from other cities. Overall, the level of scientific qualification of the teachers during the research period increased very slowly, which negatively affected the quality of the training of the students.

In the postwar years ideological education of the teaching staff was intensified. The work of the directorates of the institutes was focused on the control over the ideological direction of the educational process, the Marxist-Leninist education, institutional strengthening and revitalization of the party and Komsomol organizations of educational institutions.

Further investigation needs the issue of the national teaching staff of pedagogical universities of the Sumy area of the study period.

Key words: *teaching staff, pedagogical institute, an institute teacher, a staff list, a title, academic degree.*

УДК 796.011.3 «196/197»

С. Бугрій, А. Коломієць

Сумський національний аграрний університет

ФОРМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВНЗ УКРАЇНИ (60 – 70-ті рр. ХХ ст.)

Мета статті – здійснити аналіз форм фізичного виховання в сільськогосподарських ВНЗ України, що використовувалися протягом 1960–1970-х рр. Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Автором охарактеризовано форми фізичного виховання в сільськогосподарських вишах України. У статті актуалізовано історико-педагогічну спадщину, що сприяє більш ефективному використанню форм фізичного виховання на сучасному етапі. У результаті наукової розвідки встановлено, що діючі протягом досліджуваного періоду форми фізичного виховання в сільськогосподарських вишах позитивно впливали на стан здоров'я та фізичний розвиток студентів, сприяли більш ефективному оволодінню професійними